

DĚJINY ŽEN ČI GENDER HISTORY? MOŽNOSTI, LIMITY, VÝCHODISKA

Denisa Nečasová

A History of Women or Gender History? Opportunities, Limits, and Starting Points

The article provides a critical overview of research into the history of women and gender history of roughly the last three decades, focusing on the founding generation of American women historians. It considers in detail the debate that was called forth by the provocative, manifesto-like articles of Joan W. Scott, particularly 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis'. In addition, however, it discusses reserved approaches to historiography, which can be called feminist. With many small observations the article considers, for example, the limits of existing interpretations of approaches, the fuzziness of the definition of gender history, and the sometimes too narrowly defined conception of gender history as the history of power. The author briefly also considers Czech research, which hitherto has tended to concentrate on the history of women rather than gender history, and for the time being has not, with few exceptions, gone beyond the reception of English-language works and the methods they employ.

Denisa Nečasová (1974), působí jako doktorandka na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, 19154@phil.muni.cz

Stejně jako jednoho dne prohlásila paní Müllerová k Josefu Švejkovi: „Tak nám zabili Ferdinanda!“, můžeme podobně fatálně říci: „Ženy vstoupily do dějin!“¹ Ačkoli se otázkou žen v minulosti zabývaly historické práce i dřívějšího data,²

1 Pro základní uvedení do dané problematiky se zde nebudu blížeji zabývat specifiky v rámci jednotlivých států, ale zaměřím se pouze na dominantní okruhy otázek v rámci dějin žen a gender history, čímž se zřídka pokusů o vyčerpávající diferencovaný přehled.

2 Mezi nejčastěji citované starší práce patří především díla britských historiček z prvních desetiletí 20. století: ALICE CLARK, *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, London 1919; B. L. HUTCHINS, *Women in Modern Industry*, London 1915; IVY PINCHBECK, *Women Workers and the Industrial Revolution 1750–1850*, London 1930.

větší rozkvět těchto historiografických směrů, včetně přetrvávajících teoreticko-metodologických diskusí, lze zejména v západní Evropě a Spojených státech zaznamenat až v posledních desetiletích 20. století. V rámci české historické obce můžeme sledovat zájem o dějiny žen či gender history s jistým zpožděním, projevující se zřetelněji až v 90. letech. Přestože mezi těmito dvěma historiografickými koncepty často neleží ostře strážena, nepřekročitelná hranice, a naopak v některých momentech můžeme hovořit o její prostupnosti,³ v nejobecnější rovině zde shledáváme zásadní rozdíly teoretických východisek.

Dějiny žen se jako women's history etablovaly v 70. letech v západní Evropě a ve Spojených státech. Jejich počátky jsou spojeny s rozvojem druhé vlny feminismu, která zalila značnou měrou také akademické prostředí. Významnou roli zde rovněž hrála stále se posilující skepse vůči „velkým“ vysvětlujícím teoriím ovládajícím tehdejší vědecký diskurz, historiografii nevyjímaje.⁴ Rozvoj historického bádání o ženách se začal uplatňovat zejména v rámci sociálních dějin, dějin každodennosti, mentalit, v historické antropologii apod. Jejich teoretické zázemí vycházelo z přesvědčení, že ženy jakožto sociální skupina, vedle například minorit etnických, náboženských či příslušníků nižších sociálních vrstev, byly dosavadní historiografií preferující politické dějiny opomíjeny a ve výkladu historie jaksi „zneviditelněny“.⁵ Na stránkách řady syntéz i učebnic dějepisu se objevovali v naprosté většině pouze muži, a tudíž se zdálo, jakoby ženy ani nebyly součástí minulých historických procesů.⁶ „Přehlížení žen historiky bylo přímou součástí jejich představ o tom, co je v historii důležité. Jejich kategorie a periodizace byly maskulinní již ze samotné definice.“⁷ Jako nepřijatelný byl v duchu postmoderních kritik vnímán další aspekt

3 Více k otázce společných cílů a metod dějin žen a gender history LAURA L. DOWNS, *Writing Gender History*, London 2004, s. 2–8.

4 Více GEORG G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 95–111.

5 Jak výstižně poznamenává DANIELA TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, (edd.) Kateřina Čadková, Milena Lenderová, Jana Stráňková, Pardubice 2006, s. 20: „řada prací z anglosaské oblasti nese název s metaforou *skrytého*, resp. naopak viditelnosti – jako *Becoming visible, Hidden from history*“.

6 DOLORES B. SCHMIDT, EARL SCHMIDT, *The Invisible Women: The Historician as Professional Magician*, in: *Liberating Women's History. Theoretical and Critical Essays*, (ed.) Berenice A. Caroll, Chicago 1977, s. 42–55.

7 ANN D. GORDON, MARI JO BUHLE, NANCY S. DYE, *The Problem of Women's History*, in: *Liberating Women's History. Theoretical and Critical Essays*, s. 75: „Historian's neglect of women has been a function of their ideas about historical significance. Their categories and periodization have been masculine by definition.“

tohoto dosavadního historického psaní, který předkládal daná vyprávění a výsledky historického bádání jako „objektivní“ dějiny celého lidstva bez kritické reflexe skutečnosti, že každé historiografické dílo představuje pouze selektivní pohled na minulost limitovaný řadou skutečností.⁸

Shora zmiňované výhrady vůči tehdejšímu historiografickému diskurzu vedly k postupné artikulaci vlastních základních teoretických východisek z pozic historiček a historiků věnujících se dějinám žen. Proti jednostranné preferenci mužského prvku v stávajících pracích si do centra svého zájmu postavili kategorii žen/ženy. Jejich přístup k této skupině se však také nevyznačoval neutralitou, ale zcela proklamativně na ni ve své většině nahlíželi prizmatem útlaku a porobení.⁹ Ženy měly být osvobozeny z tisíciletí trvajících „otrockého jha“ mlčení, a „navráceny tak zpět do historie a historie naopak zase jim“.¹⁰

Dalším důležitým inovativním prvkem se stal koncept tzv. ženské zkušenosti, ve smyslu specifických prožitků a zážitků ženské části lidstva. V základu této kategorie stálo přesvědčení, že životní zkušenost žen se výrazně liší od životní zkušenosti mužů, neboť je určována (a také proto by měla být i interpretována) „v rámci pojmů ženské sféry: prostřednictvím prožitků osobní zkušenosti, struktur rodiny a domácnosti, kolektivní (ženské) reinterpretace sociálních definic ženských rolí, sítě ženského přátelství zajišťující emocionální a fyzickou oporu.“¹¹ Zdůrazňování odlišnosti mezi oběma pohlavími v dané době korespondovalo s převažujícím diferencialismem druhé vlny feminismu. Ve stejné rovině úvah se nesl také zvýšený badatelský zájem o oblasti tradičně vnímané jako „typicky ženské“. Cílem těchto výzkumů byla jednak snaha tyto oblasti hodnotově vyzdvihovat, a přinejmenším je

8 Destrukce jednoduchého subjekt-objektového přístupu k historickému bádání a kritiky tehdejší vize nezaujatosti a neutrality vědeckého bádání vedla spolu s dalšími výtkami postmodernismu k narušení dosavadní autority „jediny možných dějin“ a k perspektivě „plurality vyprávění“ umožňující řadě marginalizovaných skupin – včetně žen – přednést „svůj vlastní“ výklad minulosti.

9 Příznačný se v tomto směru jeví podtitul nejznámější práce historičky Sheily Rowbothamové *300 let ženského útlaku a boj proti němu* – srov. SHEILA ROWBOTHAM, *Hidden from History. 300 Years of Women's Oppression and the Fight Against it*, London 1977. Tato publikace rozhodně nepatřila k okrajovým, neboť od jejího prvního vydání v roce 1973 následovala do roku 1977 další dvě.

10 JOAN KELLY, *The Social Relation of Sexes. Methodological Implications of Women's History*, in: *Táž, Women, History&Theory*, Chicago 1984, s. 1: „to restore women to history and to restore our history to women“. Toto vyjádření podle mého názoru fungovalo až jako jakési motto v rámci women's history.

11 JOAN W. SCOTT, *Gender and the Politics of History*, New York 1999, s. 20: „frame within the terms of female spheres: by examinations of personal experience, familial and domestic structures, collective (female) reinterpretations of social definitions of women's role, and network of female friendship that provided emotional as well as physical sustenance“.

stavět na stejnou úroveň jako dosavadní preferované sféry politiky. V této souvislosti se stala vlivnou také tendence vnímat je jako svébytný prostor ženské sounáležitosti naplněný jakýmsi univerzálním všepřekračujícím „sesterstvím“. Do centra pozornosti se tak dostala i problematika konceptu oddělených sfér soukromého a veřejného.¹²

V souvislosti s kategorií ženské zkušenosti se rovněž objevil požadavek přehodnotit převažující „zavedenou“ periodizaci dějin,¹³ která neodpovídala odlišné historické zkušenosti žen: „Čas žitý ženskou částí lidstva neprobíhá ve stejném rytmu a nevyvíjí se stejným způsobem jako u mužů.“¹⁴ Kritika dosavadní chronologie dějin odmítala stávající preferenci politických dat jako událostí zásadně utřídících život člověka, bez většího ohledu na ostatní aspekty historické skutečnosti. Ve svém důsledku tato jednostrannost představovala jeden z nástrojů vymazávajících ženy z celkového obrazu minulosti. Značně problematická se dosavadní chronologie dějin jevila také z hlediska důsledků a celkového dopadu daných historických období na ženy. Význam jednotlivých epoch pro životy žen a mužů se lišil a často místo obecně přijímaných pozitiv přinášel ženám spíše zhoršení jejich sociálního postavení.¹⁵

Poměrně záhy začal diskurz dějin žen vykazovat výrazné slabiny. Předně se stalo neudržitelné dosavadní totalizující esenciální pojetí kategorie ženy, která vytvářela iluzi o existenci unifikované sociální skupiny bez ohledu na její třídní, rasové, věkové zařazení apod., tedy iluzorní představu o jakési neměnné podstatě společné všem ženám. Kritické hlasy zaznívaly především z řad historiček jiné barvy pleti, upozorňující mimo jiné na její hegemoniální aspekt. Kategorie ženy byla podle nich koncipována a reprodukována opět především teoretičkami a historičkami

12 Více například LEONORE DAVIDOFF, *Gender and the Great Divide: Public and the Private in British Gender History*, *Journal of Women's History* 15/2003, s. 11–27; JOAN B. LANDES (ed.), *Feminism, the Public and the Private*, Oxford 1998. U nás se problematice sfér veřejného a soukromého v souvislosti s genderovou analýzou věnuje například HANA HAVELKOVÁ, *Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry*, *Sociologický časopis* 31/1995, s. 25–38.

13 Kritika periodizace odvislé od politických dějin není samozřejmě jen doménou women's či gender history. Na chronologický rámec jakožto umělý vysvětlující konstrukt utřídující jednotlivé události v minulosti poukazovali a poukazují i další historici a historičky – srov. například RICHARD VINEN, *Evropa dvacátého století*, Praha 2007, s. 20.

14 GISELA BOCK, *Women's history and gender history: aspects of an international debate*, in: *Gender nad History in Western Europe*, (edd.) Robert Shoemaker, Mary Vincent, London 1998, s. 25: „time as lived by the female part of humanity does not pass according the same rhythms and that it is not perceived in the same way as that of men“.

15 Srov. například klasickou práci JOAN KELLY, *Did Women Have a Renaissance?*, in: *Women, History & Theory*, s. 19–51. Více také J. W. SCOTT, *Gender and the Politics of History*, s. 15–27.

střední třídy a bílé barvy pleti. Příslušnice těchto hierarchicky vyšších sociálních vrstev tak zneviditelnovaly a utlačovaly své „sestry“ jiné barvy pleti a dopouštěly se na nich obdobné diskriminace jako dosud pranýřovaní muži jakožto indiferentní skupina.¹⁶

V souvislosti s především sociologickými a politologickými teoriemi moci¹⁷ se rozpadaly také pojmy útlak a porobení v aplikaci pouze na ženskou část populace. A ani v rámci ní již nebylo možné hovořit o těchto termínech bez další specifikace, neboť nejenže byly historicky proměnné, ale i během určitého časového období nepůsobily na všechny skupiny žen stejnou silou a ve stejné podobě. I zde se ukazovalo, že „mírnější“ následky a formy útlaku zakoušely ženy bílé barvy pleti náležející ke střední třídě.¹⁸ Jednostranně paušálně chápaný maskulinní útlak ve svém důsledku rovněž degradoval ženy na pouhé pasivní entity tohoto hierarchizovaného mocenského vztahu a přiřkl jim stigma obětí, a to i přesto, že historicky se cíleně snažily o pravý opak – poukázat na ženy jako aktivní činitelky v dějinách.

Také kategorie ženská zkušenost se ukázala být obdobným příkladem totalizujícího esencialismu nezohledňující diferencii mezi jednotlivými skupinami žen jako výše zmiňované termíny ženy a útlak. Navíc se záhy projevilo, že se jedná spíše o kulturně, sociálně a historicky determinovaný pojem konstruovaný na základě těchto souřadnic než o univerzálně použitelnou kategorii adekvátně mapující či popisující sociální realitu.¹⁹ Poststrukturalistická kritika v nejobecnější rovině zrelativizovala autonomnost zkušenosti jako takové a upozornila na momenty komplikující možnosti jejího využití pro historický výzkum, především na to, že těžko zachytitelná subjektivní zkušenost ve své výpovědi konvenuje s dobovým

16 Více například L. L. DOWNS, *Writing Gender History*, s. 106–147.

17 V současnosti pravděpodobně nejcitovanější myslitel zabývající se problematikou moci Michel Foucault sice ve svých analýzách nereфлекtuje genderové hledisko, avšak pro narušení tradičního konceptu útlaku z vyšších pater hierarchie na nižší se jeho vliv ukazuje jako zásadní. Foucaultovy myšlenky se staly podnětné pro gender history nejen čistě v relacích moci, například analýzy diskurzu, otázka tělesnosti a sexuality, kritika esencialismu apod. K tomu srov. MICHEL FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002; TÝŽ, *Dějiny sexuality*, Praha 1999–2003; TÝŽ, *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězeňství*, Praha 2000.

18 Jako výborný příklad zde může sloužit situace na tabákových plantážích ve Spojených státech, kde formy útlaku bílé manželky plantážníka a černé otrokyně pracující na poli vykazovaly velmi odlišné formy a zasahovaly různé aspekty života v nestejně intenzitě. Ženy jiné barvy pleti pak často cítily větší sounáležitost s muži stejné rasy než s ženami-běloškami. K tomu srov. A. D. GORDON, M. J. BUHLE, N. S. DYE, *The Problem of Women's History*, s. 86–87.

19 O problematičnosti práce s kategorií zkušenosti v rámci historického výzkumu například JOAN W. SCOTT, *Experience*, in: *Feminists Theorize the Political*, (edd.) Judith Butler, Joan W. Scott, New York-London 1992, s. 22–41.

diskurzem a je jím „strukturována“, a to nejen prostřednictvím jazyka, který rozhodně nepředstavuje neutrální nástroj pro čisté sdělování faktů, ale obsahuje i řadu dalších aspektů.

Diskutabilní se ukázala nejen daná teoretická východiska dějin žen, ale také jejich přetrvávající marginalizace v rámci historické vědy. Tehdejší výzkum byl veden především v intencích empirismu, který měl za následek sice kýžené „znovuobjevení“ žen a podhalení souvislostí spojených s jejich sociálním statutem v dané historické epoše, ale s ním spojený požadavek „vrácení historie ženám“ ve svém naplnění pokulhával. Dominantní trend popisnosti a kumulace faktů, vedle dalších momentů,²⁰ hrozil přivést dějiny žen jakožto historiografický proud do určité separace až izolace bez výraznějšího potenciálu narušit stávající historické paradigma jako celek. Tedy nikoli rozšířit historický záběr o další oblast výzkumu a pouze ho připojit k dosavadnímu korpusu historiografie, nýbrž naopak ukázat jeho konceptuální nedostatečnost a limity na základě výsledků vlastního výzkumu.²¹ K tomuto cíli se však měla více přiblížit cesta založená na jiných teoretických východiscích – gender history.

Přesun těžiště na gender history, k němuž dochází v 80. letech, představuje pokus o řešení nastalých koncepčních obtíží a také o komplexnější přístup k dané problematice. Pojem gender původně znamenal gramatický rod, ale postupně se jeho smysl posunul do širší roviny, kde představuje termín usilující o popis a analýzy konstrukce feminity a maskulinity. Každý jazyk si tento termín přizpůsobil svým potřebám a „jeho lingvistická dynamika a konotace se mohou v jednotlivých jazycích lišit“.²² V češtině se nejčastěji používá ve své původní podobě, i když se můžeme rovněž setkat s jeho překladem „rod“, evokujícím však lehce odlišné souvislosti.

Vstup pojmu gender do vědecké řeči měl původně poukázat na sociální a kulturní aspekty spojené s problematikou pohlavní diference a odlišit je od biologického základu člověka. Ačkoli existuje řada genderových teorií,²³ tento pojem je

20 Zaměřuji se zde pouze na jeden z aspektů určité separace dějin žen, byť samozřejmě zde hrálo a hraje důležitou roli i mnoho dalších faktorů. Například genderová hierarchizace společnosti se odráží také v oblasti vědy a určitá témata i přístupy jsou stále dominantně považované za méně významné a přínosné. Jistou povypovídající hodnotu má i nízké procentuální zastoupení žen ve vyšších patrech akademického pole apod.

21 Srov. například J. W. SCOTT, *Gender nad the Politics of History*, s. 15–53.

22 ROBERT SHOEMAKER, MARY VINCENT (edd.), *Gender and History in Western Europe*, London 1998, s. 12: „the linguistic dynamics and connotations of these term may vary in different languages“.

23 Více PAVEL BARŠA, *Panství člověka a touba ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*, Praha 2002; R. W. CONNELL, *Gender*, Cambridge 2002; DANIEL J. CURRAN,

v nejobecnější rovině vnímán jako kulturně a sociálně vytvořený konstrukt, který je časově a geograficky proměnlivý. Každá společnost v určité době vytváří své vlastní „závazné“ normy feminity a maskulinity, které přiřazuje svým členům na základě jejich pohlaví. Tyto psané i nepsané normy se projevují ve všech oblastech života – počínaje oblečením, gestikulací, zájmy, mentálními schopnostmi, dovednostmi a sociálním zařazením konče. Nalezneme je zakotveny v sociálních institucích, jako například v politickém a vzdělávacím systému, náboženství, rodině apod., jež je následně také úspěšně reprodukuje. Konkrétní jedinec je již od narození vystaven tlaku těchto systémů a prostřednictvím primární a sekundární socializace si většinou neuvědoměle internalizuje dané „předpisy“. Většina teorií ponechává jistý prostor také individuální transformaci těchto norem jedincem²⁴ a jeho možnost vymezení se vůči nim či jejich nepřijetí. Konstrukce genderové identity či role probíhá celý život a představuje v zásadě nikdy nekončící proces. Se sociálním normativním pojetím genderu úzce souvisí otázka genderových stereotypů, které představují zjednodušené zažitě představy toho, jak má vypadat „normální“ muž či žena. Tyto představy nabývají v naprosté většině podobu duálních opozic, přičemž charakteristiky připisované mužům nejsou bez určitých sociálních „sankcí“ přenositelné na ženy a naopak. Stereotypy fungují na všech úrovních společnosti včetně symbolické.

Kategorie gender se tradičně vymezuje vůči pojmu pohlaví (sex), který má označovat biologickou, tělesnou rovinu rozdílů mezi muži a ženami. Vztah obou pojmů byl původně chápán poměrně nekomplikovaně: na jedné straně stál gender jako kulturně sociální konstrukt a vůči němu pohlaví jako biologická danost našich těl či přímo konkrétních orgánů. V dané relaci převažoval spíše lineární než reciproční přístup k těmto veličinám. Z biologického pohlaví se vycházelo jako z určujícího výchozího bodu, na jehož základě se teprve vytvářela adekvátní genderová podoba. „Je pravda, že každá společnost vychází z biologického pohlaví jako ze základního kritéria, ale za tímto základním bodem už se žádné dvě kultury zcela neshodnou na tom, co odlišuje jeden gender od druhého. Není ani třeba dodat, že každá společnost věří, že právě její vymezení genderu odpovídá biologické dualitě pohlaví.“

CLAIRE M. RENZETTI, *Ženy, muži společnost*, Praha 2003; GERLINDA ŠMAUSOVÁ, *Sociologická teorie genderu*, in: *Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história*, (edd.) Jolana Darulová, Katarína Košťalová, Banská Bystrica 2004, s. 13–24.

24 Individuální konstrukce genderové identity stojí ve středobodu pozornosti psychoanalytického směru feministického myšlení, které čerpá především z interpretací Jacquese Lacana. K tomu více PAVEL BARŠA, *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*, passim.

V různých kulturách lze vedle sebe najít stejnou biologickou distinkci mezi mužem a ženou v různých variantách genderových rolí.²⁵ Koncept genderu má v této dvojici poukázat na konstruktivistický, a nikoli ontologický charakter přívlastků a norem spojovaných s „přirozenou“ dualitou mužského a ženského.

Kritika dosavadního „bezproblémového“ přístupu k tělesnosti z pera poststrukturalistických teoretiků a teoretiček však vztah genderu a pohlaví narušila. Poukázala především na zavádějící a zjednodušující představu těla jakožto něčeho „přirozeného“ a objektivně daného. Postrukturalismus rozhodně nehodlal relativizovat fyzickou existenci člověka, upozornil však na dosud opomíjenou skutečnost, že naše tělo pro nás nepředstavuje nějakou neutrální hmotnou realitu, ale naopak předmět naší vědomé i nevědomé reflexe na úrovni jedince i společnosti. Tělesnost je již dopředu „předpřipravena“ momentálně převládajícím dobovým diskurzem, který následně ovlivňuje náš přístup k sobě samému, naši sexualitu, námi uznávané ideály krásy, lékařskou vědu apod.²⁶ Zásadní zprostředkující roli zde hraje jazyk, skrze něhož se diskurzivní normativní formy projevují. Jak již ukázal Ferdinand de Saussure v prvních dekadách 20. století,²⁷ jazyk není pomocným nástrojem zajišťujícím komunikaci či artikulaci myšlenkových a emočních pochodů člověka, ale naopak představuje veličinu určujícím způsobem formující lidské myšlení. V posledních desetiletích 20. století strukturalistické myšlenky výrazně rozšířily a obohatily analýzy poukazující na principiální nemožnost vykročení jedince za hranice jazyka, který je pevně a neoddělitelně provázán se stávajícím diskurzem, a navíc vykazuje mocenské aspekty.²⁸ Veškeré pojmání jednotlivých entit – jako třeba tělesnosti – i poznání jako celek ovlivňují výše zmíněné skutečnosti dokazující iluzornost objektivních výpovědí.

Pojem pohlaví tak v této poststrukturalistické reflexi ztratil svoji „bezproblémovost“. Jedna z nejvýznamnějších současných kritiček zavedené distinkce pohlaví

25 ANN OAKLEYOVÁ, *Pohlaví, gender, společnost*, Praha 2000, s. 121.

26 Mezi významné badatelky věnující se problematice historické podmíněnosti tělesnosti patří například Ludmilla Jordanová, Barbara Dudenová, Claudia Honeggerová, Linda Schiebingerová apod. U nás se danému tématu velmi zajímavě věnuje DANIELA TINKOVÁ, *Ve jménu přirozenosti věcí – genderové identity, „bio-moc“ a osvícenská věda*, *Práce z dějin vědy* 6/2003, s. 571–615; TÁŽ, *Věčně nemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby*, *Dějiny a současnost* 2004, č. 1, s. 7–11.

27 Konkrétně se jedná o rok 1916, kdy byl poprvé vydán jeho téměř kanonický *Kurz obecné lingvistiky*.

28 Význam a sílu jazyka si většina historiků zřetelněji uvědomila zejména po tzv. lingvistickém obratu. Tradice tohoto typu tázání má své kořeny již v antice a je problematizována nejen v jazykovědě, ale také například ve filozofii, kde představuje jeden z jejich současných významných vnitřně diferencovaný proudů. Pro základní seznámení například JAROSLAV PEREGRIN, *Filozofie a jazyk: (eseje a úvahy)*, Praha 2003; TÝŽ, *Kapitoly z analytické filozofie*, Praha 2005.

a gender Judith Butlerová si ve své téměř již klasické práci *Problémy s genderem* klade některé provokativní otázky: „Má pohlaví nějakou historii? Má každé pohlaví jinou historii nebo historie? Existuje historie toho, jak se vytvořila dualita pohlaví, existuje genealogie, která by mohla odhalit tuto binární možnost jako proměnlivou konstrukci? [...] Jestliže se zpochybní neměnný charakter pohlaví, možná se později ukáže i to, že konstrukt nazývaný ‚pohlaví‘ je stejně kulturně konstruovaný jako gender. Možná pohlaví vždy bylo zároveň i genderem a ukáže se, že vlastně vůbec neexistuje rozdíl mezi pohlavím a genderem.“²⁹ Butlerová ve skutečnosti o žádném splynutí obou pojmů neuvažuje. Domnívá se však, že ani gender, ani pohlaví nejsou lidem vlastní v jeho substanciální podobě, ale jsou stále znovuvytvářeny v jazykových performativních aktech.³⁰

Vztah pohlaví a genderu je stále podrobován teoretické reflexi vedené z rozličných pozic. Současné spektrum genderových teorií svojí pestrostí podle mého názoru potvrzuje mimo jiné problematičnost a nejednoznačnost celé otázky a především mlhavost, snad i imaginárnost jejího brzkého rozřešení. Ale vraťme se k gender history jako takové.

Již samotný pojem gender history ve srovnání s dějinami žen poukazuje na další důležité novum. Takto směřovaný výzkum se pokouší o komplexnější přístup k historické „materii“. Nesoustřeďuje svoji pozornost pouze jednostranně na konstrukci feminity a sociální postavení pouze jakýchsi „abstrahovaných“ žen. Širší, především koncepční záběr umožněný kategorií genderu společně s řadou nových otázek vyvolaných dosavadními feministickými teoriemi i historiografickým bádáním o ženách³¹ zabírá do svého pole nejen zájem o maskulinitu, ale také o další transgenderové/transsexuální podoby. Jedinci, kteří nazapadají do genderových/pohlavních duálních kategorií feminního a maskulinního/ženského a mužského, byli dosud západní kulturní tradicí marginalizováni a stigmatizováni.

29 JUDITH BUTLER, *Trampoty s rodem. Feminizmus a podryvovanie identity*, Bratislava 2003, s. 22–23.

30 Více ZUZANA KICZKOVÁ, *Subjekt – Moc – Rod: Kritické inspirácie Judith Butler*, in: Vztahy, jazyky, těla, (ed.) Libuše Heczková, Praha 2007, s. 37–54. Naopak kritiku Butlerové v tomto ohledu přináší HERTA NAGL-DOCEKAL, *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*, Praha 2007, s. 77–82, která tvrdí, že Butlerová neadekvátně přenesla problém „pohlaví“ z roviny epistemologické do roviny ontologické. Butlerová si podle ní špatně vložila dekonstruktivistickou kritiku poznání ve smyslu předdiskurzivního pojmání světa bez možnosti vymanit se z našich jazykových struktur a tuto nemožnost existence entit bez předchozího diskurzivního „zpracování“ považuje za nemožnost existence věcí „o sobě“, nikoli jako gnozeologický limit našeho poznávání.

31 Jedněmi z obvyklých otázek například jsou: Jaký je vztah mezi maskulinitou a patriarchátem? Je maskulinita apriori utlačující? Existují i jiné koncepty maskulinity než ty normativní utvářené patriarchátem?

Nespokojenost se zplošťujícím normativním binárním „čtením“ genderu spolu s tradičním heterosexuálním pojetím sexuální identity³² vedla k rozvoji queer teorií.³³ V rámci gender history se tak v současnosti objevuje řada prací věnovaná například genderovému/sexuálnímu dimorfismu,³⁴ homosexualitě³⁵ či lesbismu³⁶ v různých historických etapách.

Jedním z důsledků vstupu genderu do vědeckého prostředí představuje také ustanovení menš či nověji masculinity studies. Na jejich základě se vytvořila také masculinity history zabývající se zejména kulturní konstrukcí maskulinity a její historickou proměnlivostí.³⁷ Základní směr a východiska výzkumu vedeného v těchto intencích podle mého názoru velmi výstižně ztělesňuje konstatování anglického historika Johna Tose: „V historických pramenech je maskulinita jako myšlení všude a přítom nikde. [...] Historici zabývající se maskulinitou jsou v silném postavení dokázat, že gender je inherentní ve všech aspektech sociálního života, ať už jsou zde ženy přítomny či nikoli.“³⁸

Pro ujasnění rozdílu mezi gender history a dějinami žen je na tomto příkladě důležitá druhá část Toseho citátu. Postavení kategorie genderu v rámci gender history je jasné – tvoří koncepční nástroj, nikoli tematický, což především v kontextu rozvoje české historiografie považují za obzvláště důležité zdůraznit.

32 Srov. JONATHAN N. KATZ, *The Invention of Heterosexuality*, Chicago-London 1993.

33 Queer teoriemi se v současnosti zabývá například Judith Butlerová, Lissa Dugganová či Donna Pennoá – srov. SUE MORGAN (ed.), *The Feminist History Reader*, London-New York 2006, s. 22–23, 232–244.

34 Srov. GILBERT HERDT (ed.), *Third Sex, Third Gender. Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*, New York 1993.

35 Rozsáhlý opus věnovaný homosexualitě v různých historických obdobích a také v teoretické reflexi řady humanitních věd představuje třináctidílná práce WAYNE R. DYNES, STEPHEN DONALDSON (edd.), *Studies in Homosexuality*, New York-London 1992.

36 Do češtiny byly přeloženy: LILLIAN FADERMAN, *Krásnější než láska mužů. Romantické přátelství a láska mezi ženami od renesance po současnost*, Praha 2002; LEILA J. RUPP, *Vytoužená minulost: Dějiny lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví v Americe od příchodu Evropanů po současnost*, Praha 2002.

37 Obecnější úvod do problematiky menš history nabízí například JOHN TOSH, *What should historians do with masculinity? Reflections on nineteenth-century Britain*, in: *Gender nad History in Western Europe*, London 1998, s. 65–85. Konkrétní historické studie představují například ROBERT NYE, *Masculinity nad Male Codes of Honor in France*, Berkeley 1992; JOHN TOSH, *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, New Haven 1999.

38 J. TOSH, *What should historians do with masculinity? Reflections on nineteenth-century Britain*, s. 66–67: „In the historical record it is as though masculinity is everywhere but nowhere (...) historians of masculinity are in a strong position to demonstrate that gender is inherent in all aspects of social life, whether women are present or not.“

Předmětem bádání je gender, tedy sociální a kulturní konstrukt, který může být spojován se ženami, což také velmi často činí, ale jak již bylo předesláno rovněž v souvislosti s queer teoriemi a studiem maskulinity, nutně nemusí. Stereotypní spojování genderu výlučně či primárně se ženami a feminitou zplošťuje celkový potenciál gender history a v některých případech ho v tomto zjednodušujícím pojetí de facto ztotožňuje s dějinami žen.³⁹

Využitelnost kategorie genderu pro současnou historiografii, která ji postupně a s jistou skepsí přece jen implantovala do svého pojmového aparátu, spočívá především v její historické variabilitě, tedy ve skutečnosti, že podoba maskulinity a feminity v různých epochách se lišila a i přes jisté styčné momenty nebyla konstantní. Gender history však této kategorii připisuje naprosto fundamentální význam při studiu lidské společnosti v minulosti. Gender je zde pojímán jako jeden ze základních prvků určujících podobu sociálních vztahů, stejně jako například třída či rasa. Normativní koncept genderu je zakódován a také následně reprodukován ve všech sférách společnosti – sociální, politické, náboženské, právní, sexuální apod. Zde na sebe nejčastěji bere podobu binární opozice stojící ve všech aspektech na protilehlých pólech. Mužské i ženské je spojováno s mnoha dalšími vlastnostmi a charakteristikami, které svět dělí do zjednodušujícího dualistického systému.⁴⁰ Vyhrocená dualita neumožňuje v daném rámci jakákoli přechodová stadia či jiné varianty (jako například již zmiňovaný transgender), což se značně liší od reálné praxe. Gender prostupující veškeré sociální univerzum se tak stává vhodnou analytickou kategorií, skrze niž je možné nahlížet na jakoukoli oblast společnosti, ale i na společnost jako celek. Umožňuje nám tak nejen rekonstrukci pojetí feminity a maskulinity v historii, s vědomím její dobové podmíněnosti, ale také poukázat na procesy a mechanismy, které tyto normativní diskurzy produkují, a to nejen v rovině sociální, ale i kulturní, symbolické.

Jedním z významných momentů v rozvoji a kritické reflexi gender history se stala studie americké historičky Joan W. Scottové s názvem *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, která byla od svého prvního publikování v roce 1986 mnoho-

39 Na časté stereotypní spojování genderu či celé gender history se ženami v rámci české historiografie upozorňuje například JANA RATAJOVÁ, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, Kuděj 2005, č. 1-2, s. 159–174.

40 Kulturních variant binárních opozic spojených s mužským a ženským, například racionální/emocionální, aktivní/pasivní, nahoře/dole, kultura/příroda, pravý/levý apod., existuje celá řada. Tato problematika je velmi zajímavá a zaslouhovala by si samostatnou studii. Velmi pozoruhodným momentem je rovněž jednoznačná hierarchičnost těchto dualit preferujících všechny charakteristiky spojené s atributem maskulinity.

krát přetiskována.⁴¹ V tomto více jak dvacetistránkovém „manifestu“ gender history čerpajícím své inspirace z filozofických a lingvistických zdrojů Scottová vymezuje gender ve dvou hlavních, vzájemně propojených rovinách. Gender pro ni představuje jednak konstitutivní element sociálních vztahů založený na vnímaných rozdílech pohlaví, a dále gender chápe jako prvotní způsob označování mocenských vztahů. Scottová právě nastíněné vymezení ještě dále diferencuje. Pojetí genderu v prvním slova smyslu, tedy jakožto určující prvek sociálních interakcí, v sobě zahrnuje čtyři vzájemně provázané aspekty. Za prvé to jsou kulturně platné symboly vyvolávající různorodé (často i kontradiktorické) reprezentace. Jako příklad těchto protichůdně vyznívajících reprezentací zde uvádí Marii a Evu – symboly ženy v západním křesťanství, které označují jak čistotu, nevinnost a svatost, tak její pravé opaky. Druhý aspekt tvoří normativní koncepty zakládají interpretace významů jednotlivých kulturních symbolů a pokouší se limitovat a určovat jejich metaforické možnosti. Tyto koncepty jsou vyjádřeny v náboženských, vzdělávacích, vědeckých, právních a politických doktrínách a nejčastěji na sebe berou podobu pevných binárních opozic – kategorických „nezpochybnitelných“ výkladů maskulinity a feminity. Normativní koncepty prezentující se jako jediné možné, tedy jako jediné pravdivé, staví svoji dominanci na potlačení dalších alternativních možností. Třetí inherentní aspekt genderu jakožto určujícího prvku sociálních vztahů představuje jeho časová proměnlivost. Gender není žádná ahistorická veličina, a i když se mohou jeho bipolární charakteristiky jevit jako stále přetrvávající až „věčné“, ve skutečnosti se proměňuje v souvislosti s politickými a sociálními institucemi. Posledním, v tomto kontextu zmiňovaným aspektem genderu je subjektivní identita – konstrukce genderové identity jedincem v součinnosti s dalšími sociálními a kulturními proměnnými. Podle Scottové se žádný z uvedených aspektů neprojevuje pouze izolovaně, bez součinnosti s ostatními. Na druhé straně však ani nepůsobí simultánně. Vztahy mezi těmito aspekty genderu by měly představovat jeden z hlavních předmětů historického výzkumu v rámci konkrétního badatelského zaměření.⁴²

41 Studie byla poprvé přednesena na konferenci American Historical Association v roce 1985 a o rok později také otiskována v historickém časopise *American Historical Review*. Její přetisky nalezneme ale také v řadě dalších publikací například R. SHOEMAKER, M. VINCENT, *Gender and History in Western Europe*, s. 42–65; J. W. SCOTT, *Gender and the Politics of History*, s. 28–53; TÁŽ, *Feminism and History*, Oxford–New York 1996. V českém jazyce překlad stále chybí. Základní myšlenky studie Joan Scottové ve svém článku přibližuje JANA RATAJOVÁ, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, s. 33–40.

42 J. W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, in: *Gender and History*, s. 55–57.

Scottová však uvádí ještě další důležitou rovinu genderu – primární způsob označování mocenských vztahů,⁴³ či „lépe řečeno, gender je primární oblastí, skrze níž nebo skrze jejíž významy je moc vyjadřována“.⁴⁴ Gender je ve společnosti chápán jako objektivně daný, a proto strukturuje vnímání konkrétní i symbolické organizace celého sociálního života. Genderové vztahy zakládají distribuci moci (odlišná kontrola hmotných a symbolických statků a odlišný přístup k nim), a gender se tak stává implicitní součástí koncepce a konstrukce moci jako takové. Pohlavní rozdíly mezi těly jsou stále reprodukovány jako „osud“, a implantovány tak do sociálních vztahů a dalších jevů, které s pohlavím vůbec nesouvisejí. Biologizované rozdíly mezi muži a ženami všechny tyto odlišnosti legitimizují. Legitimizační funkce genderu funguje v mnoha podobách, což podle Scottové potvrdila řada dosavadních studií.⁴⁵ Gender představuje způsob jak dekodovat význam a porozumět komplexu souvislostí mezi různými formami lidské interakce.⁴⁶ Scottová vkládá do gender history velké naděje. Podle ní tento perspektivní směr současné historiografie „nabízí nové možnosti řešení starých otázek, redefinuje staré otázky v nových pojmech, zviditelní ženy jako aktivní činitele a vytvoří analytickou hranici mezi zdánlivě stálým jazykem minulosti a naší vlastní terminologií“.⁴⁷

Ačkoli názory samotné Joan Scottové prošly od poloviny 80. let jistým vývojem, výše zmiňovaná studie stále patří k jednomu ze základních teoretických textů gender history. Představuje předmět inspirativní recepce promítající se v dalších historických pracích, ale samozřejmě i řady kritických reakcí, které se především v rámci historiografie věnované ženám pozvedly záhy po jejím prvním vydání. Nutno podotknout, že dodnes trvající diskuse o studii Joan Scottové se přenesly zvláště v 90. letech na mnohem širší pole. Odborné kontroverze tematizovaly kategorii genderu a jeho možnosti konkrétního využití v historickém bádání, postmo-

43 Scottová nechápe moc jakožto konkrétní politickou sílu, ale chápe ji v intencích Foucaultovy interpretace jako všudypřítomnou veličinu prostupující veškerou sociální realitu, která je vykonávána i zakoušena zároveň.

44 J. W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, s. 57: „It might be better to say, gender is a primary field within which or by means of which power is articulated.“

45 Scottová zde uvádí například sociologa Pierra Bourdieu a jeho výzkumy Kabyľů, literárněvědné analýzy Gayatri Spivakové prováděné na textech amerických a britských spisovatelek, historičku Natalie Zemon Davisovou a její studie o raně novověké Francii.

46 J. W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, s. 57–58.

47 J. W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, s. 61–62: „will provide new perspectives on old questions, redefine the old questions in new terms, make women visible as active participants and create analytic distance between the seemingly fixed language of the past and our own terminology“.

derní znejistění zavedených historických praktik či vzájemné vymezování se mezi „tábory“ představitelů a představelek gender history a dějin žen.

Jak již bylo naznačeno, Joan Scottová nebyla přijata pouze s otevřenou náručí. První rozsáhlejší výměna názorů, která ztělesňovala i odlišné pojetí historického bádání, proběhla s americkou historičkou Lindou Gordonovou. Jejich debaty odrážely odlišná teoretická východiska i perspektivy: Gordonová například kritizovala Scottovou za to, že se ve svém historickém výzkumu příliš zaměřuje na lingvistické a diskurzivní analýzy, a vytlačuje tak „živou“ ženu a její zkušenost z každodenního života. Scottová naopak poukazovala na to, že se Gordonová dostala do kontradikce, když na jedné straně vnímala ženy jako autonomní tvořivé subjekty a na druhé nereflexivně pracovala se systémem sociální kontroly, který ženy utlačoval.⁴⁸

Uvedené argumenty i okruhy problémů naznačené v diskusích mezi Scottovou a Gordonovou se danou výměnou názorů nevyčerpaly a lze je vedle dalších opakovaně nacházet v mnoha následných kritických reakcích. Ačkoli nesouhlas se závěry Scottové projevila celá řada historiček, zmínila bych zde jeden z nejvyhrocenějších vůbec – výrazně emočně zabarvenou studii americké historičky Joan Hoffové. Její reakce se stala jakousi „vlajkovou lodí“ tehdejších antipostmoderních přístupů, která byla citována v pozitivním i negativním smyslu v další diskusích probíhajících v polovině 90. let.⁴⁹ Jedná se o příspěvek *Gender as a Postmodern Category of Paralysis* trefně ironizující název původní studie Joan Scottové *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, publikovaný v časopise *Women's History Review*.⁵⁰ Hoffová ve své stati velmi expresivně napadá poststrukturalismus a potažmo celé postmoderní myšlení, v něhož intencích se pohybuje Scottová, a považuje ho za misogynní, rasistické a ahistorické, neboť „bylo vymyšleno Foucaultem a dalšími muži, jejichž teorie byly přímo necitlivé či nepřátelské k polovině lidské populace (...) a jejichž mužská definice genderu vymazala ženu jako kategorii analýzy“.⁵¹ Navíc veškeré analýzy tohoto typu podle Hoffové redukuje zkušenosti žen těžce

48 VICE JOHANA ALBERTI, *Gender and the Historian*, London 2002, s. 102–104.

49 Šéfredaktorka časopisu *Women's History Review* June Purvisová uvádí, že po vydání textu Joan Hoffové následovala vlna veřejně nepublikovaných ohlasů prostřednictvím dopisů a telefonátů. Většina reakcí podporovala názory Hoffové, avšak objevily se i nesouhlasné, které tvrdily, že Hoffová „vytila vaničku i s dítětem“, že byla špatně informována či že její článek je ignorantský – srov. JUNE PURVIS, *Women's history and Poststructuralism*, *Women's History Review* 1996, s. 5–9.

50 J. HOFF, *Gender as Postmodern Category of Paralysis*, *Women's History Review* 1994, s. 149–168.

51 J. HOFF, *Gender as Postmodern Category of Paralysis*, s. 151: „had been devided by Foucault and other men whose theories were equally insensitive or hostile to half the human population and whose male-defined definition of gender...erased woman as a category of analysis“.

bojujících za svoji vlastní identitu a koneckonců i celé jejich životy na pouhý předmět vyprávění. „Opravdové ženy z masa a kostí se staly sociálními konstrukty a fyzické zkušenosti se staly abstraktními vyjádřeními.“⁵²

Hoffová se v tomto bodě řadí k mnoha kritickým hlasům podezřívajícím postmodernismus z toho, že ve svém důsledku zpochybňuje existenci reálného materiálního světa včetně skutečně žijících lidí.⁵³ Dané spory podle mého názoru z velké části pramení z debat ohledně unifikovaně pojímané kategorie ženy v počátečních fázích dějin žen a ze snah o její nahrazení konceptem genderu, který je naopak chápán jako jakási prázdná kategorie „naplnitelná“ různorodým časově i kulturně proměnlivým obsahem. Takto vedené odborné konfrontace se kontinuálně proplétají s obecnými debatami o postavení a ontologickém charakteru subjektu.⁵⁴ Hoffová si zde příliš neuvědomuje normativní aspekt konstrukce kategorie ženy/žen vylučující všechny jedince, kteří se do ní nemohou bez problémů vtěsnat. Svým lpěním na tomto pojmu spolu s charakterem jejich výtek vůči postmodernismu dokazuje spíše nepochopení než neobeznámenost s analýzami diskurzivních praktik a s jejich mocenským potenciálem. Její expresivní invektivy vůči mužům naprosto přesahující rámec kultivované odborné diskuse a pramení v hierarchické binární vizi světa pouze s obrácenými hodnotícími znaménky.

Autorka *Gender as a Postmodern Category of Paralysis* se ve svém příspěvku rovněž snaží nalézt vysvětlení pronikání postmoderních idejí do historie, resp. do dějin žen. V tomto momentě se však opět pouští na osobní rovinu, když tvrdí, že mladší generace historiků a historiček si ve snaze vydobýt „akademické ostruhy“ záměrně volí metody a teorie založené na odmítnutí badatelských závěrů získaných předchozí generací.⁵⁵ Podsouvání účelového pragmatismu v motivacích vědeckého zaměření na gender history mezi historičkami mladší generace však bohužel nesdílí sama.⁵⁶

Diskuse o dosavadním směřování dějin žen a potenciálu kategorie genderu pro historické bádání probíhaly i v dalších letech na stránkách historických časopisů

52 J. HOFF, *Gender as Postmodern Category of Paralysis*, s. 156: „Flesh and blood women became social constructs and material experiences became abstract representation.“

53 J. HOFF, *Gender as Postmodern Category of Paralysis*, s. 151.

54 Signifikantní se v tomto kontextu jeví i samotný název článku z „tábora“ kritiček postmoderních vlivů: LAURA L. DOWNS, *If „woman“ is just an empty category, then why am I afraid to walk alone at night? Identity politics meets the postmodern subjekt*, *Comparative Studies in Society and History* 1993, s. 414–437.

55 J. ALBERTI, *Gender and the Historian*, s. 127.

56 CAROLINE RAMANAZOGLU, *Unravelling Postmodern Paralysis: A Response to Joan Hoff*, *Women's History Review* 1996, s. 20.

a lze je postřehnout i v rámci mnoha tematických sborníků.⁵⁷ Výše zmiňovaný článek Joan Hoffové ztělesňuje nesouhlas jisté části historické obce s pronikáním postmoderních vlivů do women's history a především potřebu se vůči nim vymezit. Britská historička Laura Lee Downsová v tomto kontextu dokonce hovoří o „válkách o teorii“.⁵⁸ Řada badatelek dějin žen poukazovala na skutečnost, že některé požadavky na změny, vznesené Scottovou, byly artikulovány již dříve v rámci samotné woman's history. Zde je možné s jistými limity nezahnujícími využít celého potenciálu genderového přístupu zmínit například Natalii Zemon Davisovou, která již v polovině 70. let považovala za důležité neomezovat se v rámci výzkumu dějin žen pouze na ženy, ale rozšířit předmět bádání i na muže.⁵⁹ Německá historička Gisela Bocková zase naopak upozorňuje na to, že „koncept genderu se stal velkou módou“,⁶⁰ a že se zapomíná, že to byly právě historičky zabývající se ženami v dějinách, kdo přinesl sociální, kulturní a historické vztahy mezi pohlavími i vztahy v rámci jednoho pohlaví do historického bádání.⁶¹

Gender history v žádném případě postupně nevytlačovala či nevymazávala dějiny žen z historiografického spektra. Naopak tyto dva proudy vedle sebe stále paralelně koexistují. Otázka jejich vzájemného vztahu se však mnohdy může jevit jako velmi nejednoznačná. Zvláště pak, pokud například Gisela Bocková ve své studii o vymezení gender history a dějin žen nazvala jednu z kapitol *Dějiny žen jako gender history*, v níž v jistém kontextu tvrdila, že „dějiny žen jsou gender history par excellence“.⁶² Jak jsem již uvedla na začátku textu, hranice mezi oběma směry se ukazuje místy prostupná a těžko striktně vymezitelná. Ačkoli je možné načrtnout základní vzájemně odlišná teoretická východiska gender history i dějin žen, jedna

57 Podle June Purvisové byly tyto debaty mnohem rozsáhlejší a živější v rámci americké historiografie než v rámci historiografie evropské, britskou nevyjímaje.

58 L. L. DOWNS, *Writing Gender History*, s. 73.

59 NATALIE ZEMON DAVIS, *Women's History in Transition: The European Case*, in: *Feminism and History*, s. 79–104: „It seems to me that we should be interested in the history of both women and men, that we should not be working only on the subjected sex any more than a historian of class can focus entirely on peasants.“

60 G. BOCK, *Women's history and gender history: aspects of an international debate*, s. 34: „concept of gender becomes high fashion“.

61 Nejen faktografickou hodnotu podle mého názoru má v rámci tehdejších debat více jak pětisetstránkový sborník, který vznikl na základě opravdu široké mezinárodní spolupráce a shrnuje příspěvky z prvního setkání International Federation of Research in Women's History v Itálii v roce 1989: KAREN OFFEN, RUTH R. PIERSON, JANE RENDALL (edd.), *Writings Women's History. International Perspectives*, Indianapolis 1991.

62 G. BOCK, *Women's history and gender history: aspects of an international debate*, s. 34: „Women's history is gender history par excellence.“

se samozřejmě o jisté zobecnění nerefluktující bohatou diverzitu jednotlivých konkrétních badatelských přístupů uplatňovaných v praktickém výzkumu.

Nezbytnou součástí historického bádání i teoretické reflexe představuje otázka pramenů a podle mého názoru ani zde se jí nelze zcela vyhnout. Gender history, a koneckonců i dějiny žen, nepracují s žádnými novými speciálními typy pramenů, ale využívají naopak stávající spektrum od písemných přes hmotné až po audiovizuální. V souvislosti s dějinami žen lze v jistých oblastech historického bádání zaznamenat tendenci upřednostňovat prameny neinstitucionální povahy, zejména pak ego-dokumenty.⁶³ Vysvětlení však může spočívat v obecném trendu historiografie posledních desetiletí pokoušejícím se uvést „malého“ člověka do dějin. Primárně se ale při genderovém výzkumu jedná spíše o jakési „nové“ čtení „starých“ pramenů, o nastavení a zjemnění genderové optiky při jejich analýze. Díky tomuto zaostření se pak mohou vynořit další dosud opomíjené či neviděné (libozvučné dodejme, že někdy i nevidané) souvislosti.⁶⁴

S problematizací základních otázek, východisek a perspektiv dějin žen a gender history úzce souvisí celkové postavení těchto historiografických proudů v historii jakožto vědě. V západní Evropě a Spojených státech se může zdát, že zde existuje oprávněný důvod k optimismu (či pesimismu, pro jejich odpůrce). Kromě značného počtu publikací i výraznějšího institucionálního zakotvení se ozývají hlasy mimo tento okruh, oceňující jejich inspirativní přínos pro historii. Německý historik Richard van Dülmen si gender history pochvaluje, neboť podle něj „dnes stěží najdeme oblast bádání, která by historické antropologii zprostředkovala více nových, zásadních impulsů“.⁶⁵ Některé práce z počátku 21. století věnované vývoji obou těchto proudů v západní historiografii posledních desetiletí jsou ve svých závěrech obdobně pozitivní. Podle britské historičky Johanny Albertiové „jsou ženy na konci století v krajině historie jasně viditelné a gender studies zde zapustily své kořeny“.⁶⁶ Vypadá to, jakoby dřívější skepse nejen Joan Scottové ale i dalších historiček z 80. let, týkající se jisté separace dějin žen, vedoucí k následnému vytvo-

63 O metodologických možnostech využití deníků MILENA LENDEROVÁ, JIŘÍ KUBEŠ (edd.), *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004.

64 O problematice pramenů a jejich možnostech využití srov. JUNE PURVIS, *Using Primary Sources When Researching Women's History from a Feminist Perspective*, *Women's History Review* 1992, s. 273–307.

65 RICHARD VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*, Praha 2002, s. 76.

66 J. ALBERTI, *Gender and the Historician*, s. 140: „Women are clearly visible in the landscape of history at the end of the century and gender studies rooted in history.“

ření inovovanějšího metodologického rámce gender history, přinesla nakonec jisté ovoce. Kategorie genderu se nezabydlela pouze v „domáckém“ prostředí gender history, ale narušila, či dokonce zrušila svoje výlučné spojení s tímto historiografickým směrem, a nalezneme ji naopak v řadě prací západoevropské i americké produkce nepojednávajících primárně o genderovém tématu. Jak v závěru své přehledové práce nejvíce oceňuje Laura Lee Downsová, „v posledních deseti patnácti letech historici mimo oblast dějin žen či gender history integrovali gender do svých analýz, často jako hlavní kategorii analýzy (...) vědci přicházejí na to, že již není dále možné psát dějiny bez zohlednění genderu“.⁶⁷ Tak jak je dnes již samozřejmé, že v historických studiích se v rámci analýzy společnosti či dopadu určitých jevů a událostí na společnost diferencují skupiny obyvatelstva podle sociálního statusu, stejně zavedeným kritériem se postupně stává gender. Vědomí potřebnosti nastavení genderového rastru při pohledu do minulosti se ve snaze o co „nejvěrnější“ obraz historických epoch ukazuje být standardní podmínkou historického výzkumu, nikoli nějakou „bizarní“ specialitou.

Dosud jsem se v souvislosti s otázkou zakotvenosti gender history a dějin žen v rámci historické vědy zabývala pouze západoevropským a severoamerickým geografickým prostorem. Jaká je však situace na domácí historiografické půdě? Zájem o historické výzkumy věnované ženám nelze ani v českém prostředí lokalizovat pouze do 90. let minulého století. Již v předchozích etapách lze nalézt několik publikací svědčících o přitažlivosti daného tématu.⁶⁸ Tyto práce se v zásadě soustřeďují na „velké“ či „významné“ ženy v minulosti (tedy panovnice, světice, spisovatelky apod.) a předkládají jejich medailonkovitý profil či se pokoušejí o analýzu určité sociální skupiny žen. Možnost volného toku informací po roce 1989 se na československé, později české historiografii projevil přílivem nových teoretických konceptů a rozšířením tematického pole dosavadního historického bádání. Odrazem těchto podnětů se mimo jiné stala otázka postavení ženy v minulosti a možnosti metodologické reflexe tohoto tématu. Přijímání západoevropských či severoamerických inspirací v tomto ohledu osobně považuji za spíše rezervované, pohybující se na široké hodnotové škále.

67 L. L. DOWNS, *Writing Gender History*: „Over the past 10–15 years, historians outside the fields of women’s and gender history have overwhelmingly integrated gender into their analyses, often as a prime category of analysis (...) scholars come to agree that it is no longer possible to write history without taking gender into account.“

68 KAREL STLOUKAL (ed.), *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940; *Česká žena v dějinách národa*, Praha 1940; ANNA CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Žena v jednotě bratrské*, Praha 1942; JOSEF JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1977. O jednotlivých pracích a i dalších publikacích pojednává J. RATAJOVÁ, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, s. 159–174.

Ačkoli již existuje několik původních monografií,⁶⁹ řada studií v historických časopisech, překlady významných prací z pera západoevropských badatelů i badatelek⁷⁰ a v programech některých historických konferencí objevíme i sekci věnovanou ženám či genderu,⁷¹ stále podle mého soudu nelze hovořit o bezproblémové „zavedenosti“ dějin žen, natož pak gender history v rámci české historické obce. Oba tyto směry se potýkají s jistou přetrvávající skepsí ze strany „tradiční“ historie, která jejich potenciál ve své většině spíše přezírá a nedoceňuje. Pomyslný „vydobyty“ prostor, byť jen částečný, v podobě množících se odborných výstupů, stále nese punc okrajového, pro poznání historických dějů a procesů méně důležitého tématu či konceptu. České historické obci stále dominuje popisnost politických a událostních dějin, které se velkou vstřícností vůči genderovým, ale obecně i například antropologickým či kulturně historickým přístupům příliš nevyznačují. Dané tvrzení platí nejvíce pro soudobé dějiny, kde se podle Martina France historie místy degraduje na pouhou „shromažďovatelku“ údajů pro následné analýzy jiných vědních oborů.⁷² Tematickou i koncepční marginalizaci dějin žen a gender history dokládají i současné původní syntézy zahrnující jisté časové období, jež s genderem npracují a postavením žen se většinou rovněž nevěnují.⁷³ Na svůj zasloužený respekt a vážnost si oba tyto proudy budou muset pravděpodobně ještě chvíli počkat.

Dosavadní české historické publikace, po výtce pouze z dílny historiček, aplikující genderový přístup či zabývající se ženami jakožto předmětem svého bádání, se

69 Například MARIE BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dvoletí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005; JANA BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001; PAVLA HORSKÁ, *Naše prababicky feministky*, Praha 1999; MILENA LENDEROVÁ, *K hrůchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999; JANA MALÍNSKÁ, *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělávání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005; DANA MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky*, Hradec Králové 2007; MARIE NEUDORFLOVÁ, *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.

70 Mimo jiné LYNN ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*, Brno 2005; GISELA BOCK, *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*, Praha 2007; EDITH ENNENOVÁ, *Ženy ve středověku*, Praha 2001; REGINE PERNOUDOVÁ, *Žena v době katedrál*, Praha 2002.

71 Z poslední doby mimo jiné Devatenácté století v nás. Mýty, symboly, instituce, vzory chování a myšlení, které nás přežily, 29. 5. – 1. 6. 2007, Praha; Post tenebras spero lucem? Duchovní tvář českého a moravského osvícenství, 17. – 19. 9. 2007, Praha.

72 MARTIN FRANC, *Kulturní dějiny, nejnovější dějiny a koncept soudobých dějin*, Kuděj 2005, č. 1–2, s. 175.

73 Za všechny bych uvedla například práci Jana Křena, která roku 2006 dostala nejvyšší ocenění v soutěži Magnesia Litera za nejlepší naučnou knihu roku v konkurenci dalších pětapadesáti titulů – JAN KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.

vyznačují jistou markantní asymetrií. Pokud bychom se je totiž pokusili rozdělit do dvou skupin s nadpisy Dějiny žen a Gender history, druhá uvedená by co do počtu působila jako mladší, chudší příbuzná. O důvodech nechuti české historiografie zavést kategorii genderu jako standardní nástroj badatelské práce, ať už v jakémkoli smyslu, bylo již několikrát diskutováno.⁷⁴ Přetrvávající nelibost domácího prostředí vůči teoretickým konceptům se v tomto momentu nevymyká z tradičních charakteristik historie jako primárně nespekulativní vědy preferující konkrétní praktický výzkum. V našem případě se však, nejen podle mého názoru, jedná také o stále živé dědictví předchozích dekad zatuhlých v neprolomitelném korpusu jediné možné marxisticko-leninské interpretace dějin, která pak ve své většině vedla k popisné historii zbavené ambicí vysvětlujícího či širšího teoretického zakotvení. Naprosto regulérní a žádoucí teoretické reflexe daného předmětu bádání a výchozího konceptu, či dokonce jejich explicitní vyjádření naopak stále vyvolávají jisté obavy z „ideologizace“ výzkumu nebo samotné historie vůbec. Iluzornost těchto obav šálících sama sebe tkví ve skutečnosti, že žádný výzkum či konkrétní text není ateoretický či objektivní, ale vždy vychází z určitých reflektovaných nebo nereflektovaných předpokladů.⁷⁵ Kupříkladu i tolik oblíbená popisnost vyvěrá z přesvědčení, že prameny a události mohou „hovořit samy za sebe“.

Specifický problém v otázce ochoty české historické obce pracovat s teoretickými koncepty představuje feminismus, s nímž je gender i tematika žen stereotypně spojována. Bohatý a pestrobarevný proud feministických teorií a praxe zahrnující velmi různorodou škálu někdy i protichůdných tezí a cílů si v českém prostředí obecně vysloužil velmi negativní nálepkou, které se velmi obtížně a pomalu zbavuje. Jeho inherentní prvek kritiky společnosti a jejího uspořádání, ve smyslu systematického znevýhodňování žen jejím dominantně maskulinním charakterem, spolu s úsilím o nalezení způsobu řešení tohoto stavu může vyvolávat různě motivované „obavy“ z jeho přijetí. Možná také proto se dnes málokterá historická práce k feminismu explicitně hlásí, resp. tento pojem alespoň zmiňuje. Možnost apriorního odsouzení celého textu jako nevráživě ideologického, stojícího na hranici samotné odborné erudovanosti či přinejmenším méně respektovaného, je podle mého názoru stále velmi vysoká. Dovolím si zde prezentovat také svoji domněnku, že řada

74 V písemné podobě se některé argumenty objevují například ve studiích: J. RATAJOVÁ, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, s. 159–174; D. TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, s. 19–32.

75 Srov. G. G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivnosti k postmoderní výzvě*, s. 91–131; ALLAN MEGILL, *Rethinking Objectivity*, Durham-London 1994.

kritiků a kritiček feminismu jako takového se se základními pracemi tohoto ideového proudu většinou ani neseznámila. Ačkoli teoretických východisek genderového výzkumu či studia postavení žen v minulosti může být velmi mnoho a nutné nemusí být všechny feministické, jistá „stigmatizace“ tímto prostřednictvím plošně zasahuje i dějiny žen a gender history. V této souvislosti neodolám a ocituji „slavný“ výrok Františka Šmahela publikovaný v Českém časopise historickém roku 1993: „Feministkám nestačí budoucnost, chtějí se zmocnit i minulosti a nově ji interpretovat ze ženského hlediska.“⁷⁶ Tento pravděpodobně nejextrémnější publikovaný projev odporu vůči dějinám žen a gender history z pera renomovaného medievalisty „nezpestřil“ jen domácí historickou půdu, ale pronikl až za oceán, když se totožná citace objevila o devět let později v úvodu monografie americké historičky Karen Offenové.⁷⁷

V hledání odpovědi na dosavadní převahu dějin žen ve srovnání s torzovitým zastoupením gender history na naší historické scéně se podle mého názoru nabízí také zcela pragmatické vysvětlení. Dosavadní absence základního heuristického výzkumu věnovaného ženám v celé řadě období vyžaduje tisíce hodin strávených v archivech a dalších bezpočet hodin věnovaných „pouhým“ utříděním do linie kdo-kdy-kde. Teoretické reflexe a metodologické inovace se zde mohou jevit jako až další následující krok. Moji hypotézu potvrzuje i charakter literatury publikovaný v západní Evropě a Spojených státech v dominantní éře dějin žen, především v 70. a částečně také v první polovině 80. let 20. století. Dané texty se zaměřují především na zviditelnění žen/ženy a jejich „navrácení do historie“, často v rámci dlouhého časového úseku, a „subtilnější“ práce přicházejí až později.⁷⁸

Jakési „vývojové“ vysvětlení současného postavení dějin žen ve střední Evropě s vědomím jistých limitů předestírá Laura Downsová, která ho rovněž srovnává se situací ve Spojených státech a západní Evropě v 60. a 70. letech.⁷⁹ Vědomí jistých, byť modifikovaných paralel mezi těmito časovými a geografickými oblastmi však může být inspirativní pro další směřování české historiografie, resp. převažující dějiny žen. „Znovuobjevení“ žen a poodhalení souvislostí spojených s jejich sociálním

76 ČČH 91/1993, s. 147.

77 KAREN OFFEN, *European Feminism 1700–1950. A Political History*, Stanford 2002, s. 7.

78 Jako jeden z mnoha zářných příkladů může sloužit kniha Janet Theophano *Eat my Words. Reading Women's Lives through the Cookbooks they wrote* z roku 2002, analyzující prostřednictvím kuchařských knih vydávaných v 19. století sociální a politické postavení žen, včetně kolektivní paměti, jejich genderové identity apod. V českém prostředí by obdobně laděné práci musel předcházet pečlivý sběr dat o existujících kuchařských knihách, potažmo o jejich autorkách.

79 L. L. DOWNS, *Writing Gender History*, s. 187.

statutem v dané historické epoše uzamkl tento proud do marginalizovaného prostoru a představoval „pouze“ jednu z dalších nových oblastí výzkumu přivtělených k dosavadnímu korpusu historiografie. Pokud však má dosavadní domácí bádání na tomto poli zcela oprávněné ambice ukázat konceptuální nedostatečnost a limity stávajícího historického paradigmatu jako celku, pravděpodobně by mělo upírat své zraky mnohem více ke kategorii genderu. Minimálně zpětný pohled západním směrem budí v tomto ohledu velké naděje.

V úvodu nadneseně avízanému „fatálnímu“ vstupu žen do dějin můžeme tedy rozumět rozličnými způsoby a koneckonců k němu připojovat i různá hodnotící znaménka. Konstantní však podle mého soudu zůstává skutečnost, že gender history přináší obohacení historie samotné o nové perspektivy a souvislosti se silným potenciálem jejího dalšího posunu stejně jako komplexnější chápání určité společnosti jako celku v dané historické epoše.